

Fästningen Santa Àgueda

Historiska anteckningar

Miquel Àngel Cassanovas i Camps

Översättning av August Liljeqvist, sidan 1 till 30 (51), slutförd 7 oktober 2008.

Detta är en publikation utgiven av
Kommunalbiblioteket i Ferreries

Registrerad utgivning: MH. 579-1992 – Tryckt av Gràfiques ROTGER S.L. – C/. Nou 56,
Ferreries

Graveringen på omslaget är samma som i boken ”Die Balearen”

Presentation

Min gode vän Miquel Àngel Casanovas har bett mig skriva några rader för att presentera hans monografi ”Fästningen Santa Àgueda. Historiska anteckningar”. Jag gör detta med glädje även om jag inte tycker om att bedöma andras arbete. Miquel Àngel är förälskad i fästningen Santa Àgueda, inte bara nu utan sedan mycket länge, om detta kan vi vittna eftersom han för några år sedan agerade värd tillsammans med mig vid en minnesvärd utflykt under vilken jag ”in situ” kunde verifiera många av de uppgifter som jag enbart kände till genom böcker. Och det är nog så att Miquel Àngel hade spelat rollen som pånyttfödd väl därför att han, liksom sin namne från den perioden som inte bara hade djup kunskap om matematikens, fysikens och arkitekturens lagar utan även i praktiken konstruerade det som han designade i teorin, tycker om att beträda och utforska det som han värdesätter. Miquel Àngel tillhör de av människosläktet som inte vill begränsa sig till ett område av den mänskliga erfarenheten och som har en outsläckt nyfikenhet som gör att de går utanför det som är deras eget professionella gebit - som i hans fall utgörs av skatterådgivning - för att gå på djupet med det som de har valt som hobby. Av denna ras har vi haft och har vi även nu framstående representanter på Menorca (läkaren Oleo, apotekaren Cavaller, sjökaptenen Riudavets, och nu nyligen en annan apotekare Bernat Moll som har på ett förnämligt sätt studerat fästningen Santa Àgueda under den muslimska epoken).

När författaren i avslutningen av detta verk säger oss att ”Från bergets topp kan vi urskilja mer än två tusen år av vår ös historia” så vet han vad han pratar om, eftersom det bland hans intresseområden finns klassisk arkeologi, medeltida arkeologiska eller nedskrivna källor, demografi (ett område där vi har deltagit i en studie av Ferreries under den första halvan av 1800-talet) etc. Angående alla dessa ämnesområden har han publicerat undersökningar eller har sådana på gång. Han har inte missat att fördjupa sig i ö-arkiven (det kommunala och stiftets i Ciutadella, där han är en nästan daglig besökare, det historiska i Maó och Es Mercadals) liksom i Konungariket Mallorcas arkiv.

Tack vare honom kan vi få kännedom om väldigt intressanta aspekter på fästningen, såsom antalet tjänare, övergivandet av fästningen under Pere IVs epok, novisernas/katekumernas och prästernas personligheter, försöken att restaurera

försvarsinstallationen under 1500-talet, ett försök att grunda ett carmeliter-kloster och så många andra saker som hittills inte har kommit fram i offentlighetens ljus.

Man kan aldrig säga angående ett konkret ämne att nu har den slutgiltiga studien publicerats, men efter de verk som kommit fram under de senaste åren, och då särskilt Miquel Àngel Casanoves verk, kan vi försäkra att det har tagits ett gigantiskt kliv framåt när det gäller kännedomen om utvecklingen för det monument som nästan blivit kännetecknet för området Ferreries.

Florenci Sastre i Portella

INLEDNING

Ett dubbelt motiv har lett oss till att skriva denna monografi: å ena sidan det personliga intresset – sedan många år existerande – för historien bakom de vördnadsbjudande resterna av fästningen. Och å andra sidan behovet av att ge den intresserade allmänheten tillgång till en historisk sammanställning som ger en helhetsbild av berget Santa Àgueda och dess förflutna och som bättre låter oss vinna lärdom om den roll som fästningen har spelat i Menorcas historia. Utan denna lärdom blir det svårt för oss att uppskatta resterna av vårt förflutna, på vilket Santa Àgueda utgör ett betydelsefullt bevis.

Läsaren kan dock tycka att denna monografi är onödig, för det finns andra som den av Llorenç Olives (1956) eller den av Josep Mascaró Pasarius (1983). Och detta stämmer. Men, till denna dag har det inte skrivits någon monografi som sammanställer och sätter all vår kunskap om historien bakom berget och dess fästning i sitt sammanhang. Dessutom måste man räkna med de bidrag, osammanhängande men betydelsefulla, som har kommit fram vart efter under de senaste åren, särskild då bidragen av Bernat Moll (1990 och 1991) angående den muslimska fästningen, liksom inte så få hittills opublicerade dokument som vi lyckats samla ihop i arkiven.

I litteraturen är referenser till fästningen Santa Àgueda talrika även om de ofta är perifera och ovidkommande. Påståendet är inte ogrundat och för att upptäcka detta räcker det med att kasta ett öga på den lista över referenslitteratur som avslutar detta verk. På något annat sätt kan det inte vara eftersom fästningen spelade en avgörande roll under vår medeltid. Trots detta kan vi inte begränsa historien om fästningen Santa Àgueda till tiden för den kristna erövringen. Fästningen har ett mer avlägset ursprung även om detta ursprung är höljt i dunkel, liksom den långa period av passivitet såsom försvarsinrättning under vilken den dock spelade en viktig roll i det dagliga livet för folket i Ferreries och för menorkinerna i allmänhet på grund av kapellet tillägnat martyren från Catània, Santa Àgueda. Denna långa tidsrymd som sträcker sig över nästan två tusen år utgör föremålet för vår studie som har mer eller mindre framgång på grund av en begränsad dokumentation som lämnar oss talrika luckor och inte så få frågetecken utan svar.

I första hand kommer vi att analysera ursprunget till och de första tecknen på mänsklig bosättning på berget Santa Àgueda utifrån de talaiotiska och romerska lämningarna. Vi fortsätter med den muslimska tidsperiodens händelser, den kristna erövringen av ön, och de mest betydelsefulla händelserna fram till fästningens slutgiltiga övergivande, under andra halvan av

/

1300-talet. När fästningen dragit sig tillbaka från sitt liv som militär enklav följde sekel av dekadens karaktäriserade av den oundvikligt enkla vardagligheten hos kapellet –tyst vittne till våra anfäders fromhet– endast avbrutet av de ofruktsamma försöken att ännu en gång befästa

berget under 1500-talet. Vi kommer också att se hur de kungliga medlen alltmer gick berget förbi och hur kapellet övergavs. Slutligen i det sista kapitlet ägnar vi särskild uppmärksamhet åt den roll som berget Santa Àgueda och fästningen har spelat för den menorkinska kulturen, såväl för de lärde som för folket.

Vi inbjuder läsaren att slå följe med oss på denna väg som vi redan nu måste förvarna om, kommer att verka lång. Vägen har några bättre och några sämre bitar; då och då smal och hal; ofta mörk. På samma sätt som den gamla stenbesatta vägen som leder upp till toppen av Santa Àgueda.

URSPRUNGET

Berget Santa Àgueda är ett av de högsta bergen på Menorca med en höjd på 264 meter över havet. Det är endast berget el Toro (357 meter) och berget S'Enclusa (274 meter) som är högre. Så, i ett sammanhang med en ö med liten betydelse är Santa Àgueda en väldigt framträdande landmärke. Den geografiska positionen på ön är inte heller att förakta. Placerad i den västligaste delen av bergskedjan känd som Sa Marina de Serra, befinner sig berget Santa Àgueda relativt nära den gamla menorkinska huvudstaden Ciutadella, (14,6 km), liksom nära hamnarna i Sanitja och Fornells i norr, men långt från den i Maó (26,6 km).

Att komma till Santa Àgueda är idag enkelt: man följer vägen, som utgående från Pla Verd söker sig mot Ets Alocs, tills man kommer till den gamla skolan som idag är ett vandrarhem. Därifrån tar man ofrånkomligen stigningen till fots, på en smal gångstig med rester av mer eller mindre välbehållen stenläggning men som visar tecken på accelererande sönderfall. Uppe på toppen betraktar man ett magnifikt panorama över Menorcas nordvästliga kust. Genast breder fästningens lämningar ut sig med sina tre områden.

Lämningarna har alltid haft en stark förmåga att väcka minnen till liv. När Edward Gibbon runt 1776 betraktade resterna av Capitoli de Roma tog han upp frågan varför en så magnifik civilisation förfallit så djupt att den försvunnit, observationer som återspeglas i hans monumentala verk ”The Decline and Fall of the Roman Empire”. Trots de rumsliga och tidsliga avstånden kommer den vandrare som är det minsta beläst, och som för första gången kommer upp på toppen av Santa Àgueda, att få en liknande känsla som den upplyste engelsmannen, och kommer inte att kunna avhålla sig från att ställa frågan om verkligheten denna oformliga bråte, som bitvis liknar enkla torra gårdsgårdar, verkligheten är resterna av den stora muslimska fästningen från 1200-talet. När de återhämtat sig från det första ofta negativa intrycket – det finns folk som har gått upp till Santa Àgueda och som blivit övertygade om att det där aldrig funnits någon fästning – frågar sig besökaren hur befästningen framstod när katalanerna år 1287 anlände till Menorca. Hur tedde sig livet innanför dess murar? Varför övergavs det? Vilka var skälen till dess förfall? Men, vi börjar från början.

DEN TALAIOTISKA TIDEN

- (1 Fram till för inte så många decennier sedan var det vanligt i den norra delen av Ferreries territorium, med sjukdomar såsom terciansk feber och malaria som under de föregående seklerna förorsakade verklig förödelse bland befolkningen).

Den nordliga delen av ön karaktäriseras geologiskt av att utgöra en äkta mosaik av material från olika epoker, men har inte de spektakulära talaiotiska konstruktioner som sprider sig över den sydliga mioceniska sockeln. Icke desto mindre, detta betyder inte att den norra halvan av Menorca, där berget Santa Àgueda är beläget, var helt obebodd. Tvärtom hittar vi tillräckligt med mänsklig närvaro redan från för-talaiotisk tid, även om det utgörs av en typ av bosättning som är mer utspridd och mindre tät på grund av utformningen och morfologin hos terrängen, liksom på grund av en sämre hygien..

Den första nivån av mänsklig bosättning runt om fästningen Santa Àgeda kan vara talaiotisk. Till och med några författare såsom exempelvis Josep Mascaró Pasarius (1983b:80) ser i murarnas fundament rester av talaiotisk bebyggelse (2 Trots detta handlar det säkert om det muslimska konstruktionssystemet, som i basen uppvisar en sammansättning av stora stenar som påminner, vid första påseende, om cyklopiska konstruktioner från den talaiotiska tiden). Enligt Francesc Camps i Mercadal (1911) hittar man på platsen kallad "Es Siti des Cristians" "ett rasat talaiotiskt monument och fem monoliter uppstickande ur jorden, som kallas "Es Frares". Å andra sidan har vi dokumenterat upphittandet av fragment av en tjurfigur i brons, ett ben. Denna bit som blivit känd genom Margarida Orfila (1983:136), verkar vara upphittad inom fästningens område, även om sammanhanget och omständigheterna vid upphittandet är okända. Den tillhör J. Pons i Solers samling, idag i händerna på hans ättlingar, familjen De Olives. Den är 6,1 cm hög plus en tapp om 0,4 cm. Enligt Orfila är detta fragment jämförbart med benet på en ko, på grund av sin stil, som mäter 25 cm i total höjd, upphittad i Vouni, i Athena av Cyperns tempel och som, på grund av sitt sammanhang, skulle kunna dateras kring mitten av 400-talet före kristus. I samma stil är också benen på en trehornig tjur inlämnad på museet i Lyon och som passar in i den romerska världen. Margarida Orfila vågar inte exakt datera detta fynd eftersom hon inte känner till sammanhanget för upphittandet och med det återstående fragmentets litenhet i åtanke. Hon föreslår dock att man ska jämföra det med den oxe som dykt upp inom det talaiotiska monument-området i Torralba d'En Salord (Alaior).

ETT ROMERSKT CASTRUM?

När det gäller romerska lämningar, hävdar ärkehertigen Lluís Salvador (1899 II:298) att den muslimska fästningen byggdes ovanpå resterna av ett föregående romerskt castrum, "vilket verkar antydast av fyndet av några lansspetsar (hastae velitares) och romerska mynt bland vilka ett är från Septimius Severus". Teorin om fästningens romerska ursprung är följaktligen inte ny.

Fördjupande sig i denna ide skriver Francesc Hernández Sanz (1908:108): "De bastioner och murar, under deras första tidsperiod, som i ruiner fortfarande finns kvar verkar på grund sin form och sitt utseende erkänna sitt släktskap med de romerska arbetenas typiska konstruktion". Andra författare har också bekräftat detta romerska ursprung, något som fynden av arkeologiskt material, såsom keramiska fragment med klar dekoration (sigillata) (typiskt under Dominatet) och romerskt tegel (B. Moll, 1990:32), borgar för. Mascaró Pasarius (1956), å sin sida tillräknar romarna byggandet av den stensatta vägen, som utgående från Coll Llis, når ända till toppen av berget. Samma författare (1985:47) bekräftar att "Santa Àgeda är en muslimsk fästning, med största sannolikhet konstruerad ovanpå ett romerskt castrum".

Vad finns det för sanning i denna hypotes? Upphittandet av romersk keramik på toppen av Santa Àgeda är ställt utom tvivel. Vi har själva hittat dekorerade fragment (sigillata, översättarens parentes). Men, det är mer diskutabelt om den stensatta vägen är av romersk konstruktion. Faktum är att under stensättningen dyker det upp fragment från islamisk keramik vilket omöjliggör att denna väg skulle vara en romersk militär väg och gör den i varje fall medeltida. Det saknas likväl dokumentation angående detta, därför är det väldigt svårt att säkerställa om det på toppen av Santa Àgeda har funnits en permanent bosättning under den romerska tidsperioden, eller om platsen användes sporadiskt. Och om denna bosättning existerade, hur såg den då ut? Var det en befästning, en verklig militärbas och tillflyktsort vid invasioner eller ett permanent bosättningscentrum, eller var den båda delarna? När det gäller en romersk befästning tror vi inte att en sådan blev nödvändig på ön förrän under 400-talet när Roms makt i väster föll sönder. Det är mycket troligare med en befästning under den Bysantinska tidsperioden. Denna hypotes har lagts fram av Bernat Moll (1990:33) som föreslår att "det är möjligt att fästningen ursprungligen var en bysantinsk

befästning eller bosättning av vilken vi för tillfället inte kan se de materiella resterna”. Det är klart att man också skulle ha kunnat bygga ett militärt centrum under den tid de talaiotiska stammarna ännu inte var helt fredliga, direkt efter erövringen (123-121 före Kristus). Eller under perioden med militär anarki under 200-talet när Medelhavet skakades av barbarernas piratattacker och de oupphörliga inbördeskrigen om makten över imperiet. De senaste utgrävningarna av den mallorkinska staden Pollentia i utkanterna av Alcúdia, –och därför, när man tittar på de menorkinska kusterna– tar upp problemet med en möjlig invasion av franco-germaner (andra halvan av 200-talet) som skulle ha medfört förstörelsen av större delen av det urbaniserade centret, en förstörelse som man inte helt skulle ha återhämtat sig ifrån under Dominatets sekler (A. Arribas 1983:31) (3 Vi kan inte heller utesluta återverkningarna på Menorca av bondeupproren som var av social karaktär, vilka finns väl dokumenterade i Spanien och Gallien från slutet av 100-talet. Arribas (1983:31) förlägger byggandet av Pollentias mur till denna tidsperiod, en mur som i sig utgör ett uppenbart bevis på de osäkra omständigheter som öarna genomlevde).

DE MÖRKA SEKLEN

Perioden som följer efter det Väst-romerska Imperiets fall blev väldigt riskfylld. Medelhavet upphörde att vara det romerska innanhav som underlättade det kommersiella utbytet samtidigt som kustområdena inte längre utgjorde en politisk enhet. Perioden med vandalernas herravälde på Balearerna, plundrade redan år 425 (4 Även om herraväldet ”de iure” inte erkändes av kejsaren Valentinià III till förmån för den vandalske kungen Genseric förrän år 455) enligt Hidaci, upphörde genom den Bysantinska erövringen (omkring år 535). Belisaris segrar vid Cartago verkade förverkliga Justinias dröm om att åter förvandla Medelhavet till en romerskt innanhav. Apollinar, en italienare i tjänst hos Bysantinerna fick i uppdrag av Belisari att ockupera Balearerna men vi känner inte till detaljerna kring ett sådant företag. Integrationen i den politiska och militära strukturen hos det avlägsna bysantinska imperiet borde ha haft viktiga återverkningar på Balearerna. Josep Amengual (1991, I:335) anser att denna ockupation gav en särskild strategisk vikt åt Balearerna i övervakningen av den västliga delen av Medelhavet, särskilt när det gäller kontrollen över visigoternas och frankernas rörelser. Det verkar även sannolikt att som komplement till de defensiva pragmatiska åtgärderna av Justinia för att skydda den nya västliga ”limes” konstruerades eller snarare renoverades Balearernas klippfästning, som sekler senare motstod de saracenska attackerna.

Det verkar som om öarna under 500-talet och 600-talet genomgick en period av relativt lugn och välmående vilket utvisas av de paleokristna befästningarna på Mallorca och Menorca. 600-talet är mycket sparsamt när det gäller nyheter om Balearerna, men den iberiska halvöns lösgörande från de bysantinska områdenas liksom den arabiska ockupationen av Egypten och Syrien (år 636) borde ha minskat intresset för Balearerna hos ett uttröttat imperium som för övrigt kämpade för sin egen överlevnad.

Men i och med den islamiska invasionen i norra Afrika, fick tudelningen av Medelhavet mycket allvarligare konsekvenser än motsvarande separation från det romerska imperiet. Om man konstaterar att den visigotiska återerövringen av södra Spanien (år 621) resulterade i att Balerarerna inte längre utgjorde en anlöpningshamn mellan östern och de västligaste delarna för de Bysantinska fartygen (med undantag för förbindelselänken med Septem), så försvagade den muslimska erövringen av Cartago (698) den bysantinska närvaron i västra Medelhavet oåterkalleligt. Balearerna blev tvingade till ett mer och mer självförsörjande och knapert liv.

Till de muslimska razziorna av d’ Abd Allah ibn Musa (707) måste vi foga straffexpeditionerna ledda av d’ Adb al-Rahman II (848-849) och normandernas rövarexpeditioner år 869. Den här ansamlingen av externa attacker och det orientaliska imperiets avlägsenhet gjorde att öarna anhöll om militärt ingripande hos Karl den Store, och

ingripandena av greven Ermengol d'Empòries stridsmän finns dokumenterat. Det är då inte konstigt att inför denna långa period av osäkerhet för vår ö, sökte invånarna sin tillflykt längre och längre ifrån kusterna, där toppen av Santa Àgueda kunde ha varit en gynnsam plats för försvar. Det här stämmer också med den bysantinska organisationen av territoriet med "castella" (*troligen avses ett nätverk av fästningar, översättarens anmärkning*), så som det föreslås i en text av Ibn Hayyän.

Emiratet Omeia d'al-Andalus definitiva annektering av Balearerna fullbordades i och med erövringen av Isam al-Jawlani (902-3). Den muslimske geografen Al-Zuhrî säger angående detta "de berättar att vid erövringen av ön (Mallorca) under Muhammads tidsperiod, son till den femte emiren av Omeia d'al-Andalus, höll folket Rûm, efter att ön intagits, stånd under åtta år och fem månader i denna befästning (Hirs Alârûn, nutida fästningen d'Alaró) utan att någon kunde göra något mot dem, till dess att deras livsmedel tog slut. Denna befästning uppfördes på toppen av ett berg där det finns en riklig källa". Även om d'al-Zuhrîs berättelse gäller Mallorca klargör han att åtminstone en del av öarnas invånare gjorde ett förbittrat motstånd mot Omeias herravälde och satte sig i säkerhet på befästa platser i de inre delarna. Var Santa Àgueda en av de platser där man gjorde motstånd på Menorca? Idén är väldigt tilltalande i brist på annan säker information. Å andra sidan betyder Hirs al-Rûm "fästningen Rûm", bokstavligen "rom" (5 Senare kallade man de kristna i allmänhet för "rum", oavsett om de var av bysantiskt ursprung eller inte), även om inte det italienska Rom menas utan det nya Rom, Konstantinopel. Och mycket nära Santa Àgueda finns Ortsnamnet Ruma... Man behöver inte säga att sambanden är väldigt talande.

ORTSNAMNEN: MONTJUÏC OCH SENT AGAIZ

Det antika Ortsnamnet för Santa Àgueda är förvirrande, vi befinner oss inför två ganska olika namn: Montjuïc och Sent Agaiz. Det förstnämnda citeras för första gången i det anonyma teaterstycket "Presa de Menorca" (1989:67), ett verk som åtminstone härrör från början av 1500-talet (6 Det verkar som om detta stycke sattes upp under dessa år på festen till Sant Antonis ära såväl i Ciutadella som i Maó. Angående detta se inledningen till La Presa de Menorca utgiven av Enric Cabra i Martorell). Dess författare baserar sig huvudsakligen på den lokala traditionen samlad i Crònica Menorquina av Pere Miquel Carbonell. Andra författare har refererat till detta Ortsnamn (idag förresten väldigt inpopulärt) såsom ärkehertigen Lluís Salvador (1898) som pratar om "möjlig sammandragning av Mons Iovis eller Mont de Júpiter". Hernández Sanz ger samma version angående Ortsnamnet, kanske rättade han sig efter ärkehertigen.

Hade alltså Santa Àgueda varit ett berg tillägnat Júpiter, alla romerska gudars fader? Uppenbarligen kan vi inte ge ett kategoriskt svar på denna fråga. Men, vi måste komma ihåg att Júpiter var den mest aktade guden i hela det romerska Spanien att döma av det som framgår av de arkeologiska källorna, inskrifter och mynt. Just på Menorca har man funnit några bronsstatyer föreställande Júpiter (7 Angående de romerska bronsstatyerna, se Margalida Orfilas arbete (1983). Angående den romerska religionen på Menorca kan man konsultera M. A. Casanovas (1988)), och berg tillägnade en eller annan gudom var inte särskilt ovanliga i de antika religionerna. Detta får oss att ännu en gång fundera över Santa Àguedas mörka romerska period. Å andra sidan bekräftar Josep Mascaró Pasarius, när han kommenterar den etymologi som ärkehertigen Lluís Salvador (1985:38, not 22) har bidragit med, att "modernare versioner antyder en etymologi relaterad till judarna", även om han inte ger fler detaljer i ämnet.

Ortsnamnet Sent Agaiz – vi finner också Sant Agaiz eller Sain Agaiz – har i grunden två översättningar. Å ena sidan antar många författare att namnet är mozarabiskt, det vill säga, från tiden före den muslimska närvaron på ön. Av denna uppfattning är Hernández Sanz (1908), Llorenç Olives (1956), Joan Corominas (1965), Josep Mascaró (1983 och 1985). Bernat Moll (1990:32) anser att Hernández Sanz teori om att Sent Agayz är den arabiserade versionen av Santa Àgueda – vars dyrkan är dokumenterad i Afrika redan under 500-talet – är

mycket trolig (8 Moll bidrar med några exempel på mossarabiska ortsnamn med den grammatiska partikeln Sant som senare arabiserades. Uppenbarligen är det så att Hernández Sanz uppfattning att ”redan augustinerna, eller andra här under perioden av romersk dekadens etablerade religiösa, kom på idén att omvandla denna befästning till ett tempel tillägnat helgonet” är billig och har inget dokumenterat stöd, inte heller arkeologiskt. Angående de för-islamiska helgonbiografiska ortsnamnen på Mallorca se d’A Povedas arbete (1982)). På detta sätt anser J. Amengual (1991, I:492) att närvaron av martyren från Catania på Menorca måste betraktas som ännu ett bevis på den kommunikation som fanns mellan öarna som styrdes av Bysantinerna, något som är uppenbart från arkeologisk synvinkel och blir också ett bevis på martyr-kulten (9 Amengual baserar sig på fragmentet från ”Krönikan” av broder Pere Marsili, i vilken han samtidigt som han beskriver Menorca informerar om dess orografi: ”på ett av bergen finns en mycket vacker och mycket stark fästning vilken saracenerna kallar Sancta Agata”. Angående detta se också d’A. Ma Alcovars arbete (1921:516)).

Annorlunda är den version som Guillem Rosselló Bordoy föreslår, han frågar sig om de helgonbiografiska ortsnamnen på öarna inte kommer från ”Sanad” som betyder ”backe, stigning eller geografisk nivåskillnad” (1987:181). Enligt denna version skulle Sent Agayz betyda ”gamlingarnas backe eller stigning”. Rosselló förkastar försöken att föra fram det viktiga i det latinska och/eller kristna ursprunget till många av öarnas ortsnamn, denna slutsats behöver enligt denna författare en total och absolut revision.

DET MUSLIMSKA FÄSTNINGEN

Det är under den muslimska perioden av vår ös historia som fästningen Santa Àgueda spelar sin viktigaste huvudroll. Oberoende av att en första befästning konstruerades av romare eller bysantiner (innebärande menorkiner under Roms eller Bysans herravälde) uppfördes de huvudsakliga resterna, som vi fortfarande kan se, av fästningen Santa Àgueda utan tvekan under den islamiska tidsperioden. Den muslimska fästningens morfologi har nyligen studerats av Bernat Moll (1990 och 1991) som vi finner oss tvungna att rätta oss efter under de följande sidorna, och dit vi hänvisar den läsare som önskar ytterligare fördjupning i ämnet.

BEFÄSTNINGARNA

Den muslimska fästningen bestod av tre befästa områden vilka omfattade en total utsträckning av 6,5 hektar. De tre områdena var av varandra oberoende men samtidigt förbundna med varandra.

Dessa var:

- a) Det centrala området
- b) Det andra området eller Castellet
- c) Det tredje området eller Vapenhuset

Det centrala området upptog toppen av berget och följde ungefär höjdlinjen 250 meter. Det bestod av sexton torn och tillträdet till området skedde genom en öppen port i den södra delen av muren, intill klippväggen, mellan två torn. Trots att vi idag kan se fyrkantiga torn verkar det som om alla ursprungligen var runda. Tornen reser sig på en sockel gjord av större utstickande stenar som verkar samtida.

För de två typerna av torn – runda och fyrkantiga – liksom för de mellanliggande murarna har man använt den teknik som är känd som ”luh” eller formbyggnation/formgjutning med hjälp av trälådor. En annan byggnadsteknik, även om den användes mer sällan, var ”tabiya”, som utgjordes av en form till vilken man uteslutande använde murbruk av kalk utan revetering med sten.

Området Castellet har en rektangulär grund med torn med rund och fyrkantig grund. De södra och västliga murarna är för närvarande mycket förstörda och hade två tillfarter oberoende av det centrala området även om det var starkt försvarat av detsamma.

Slutligen visar området Vapenhuset med oregelbunden grund två mycket särskilda delar: å ena sidan den södra muren och å den andra sidan den norra. Som karakteristiskt element har den byggnation som av ärkehertigen Lluís Salvador kallas "vapenhuset" en konstruktion med brutet valv där räfflorna som lämnades av de käppar som användes till träformarna fortfarande är väl synliga.

De tre områdena hade vart och ett sitt eget system för att samla upp regnvatten, bestående av ett antal vattenbehållare gjorda av tabiya. Det centrala området var 20 meter långt och 10 meter brett med ett praktiskt djup på 2,5 meter och en volym på 500 kubikmeter. De två vattenbehållarna i området Castellet hade mindre dimensioner, 28 gånger 5,9 meter respektive 15 gånger 9 meter. De på området Vapenhuset mätte 15 respektive 18 meter och båda 8 meter breda. På det sista området verkar det uppenbart att murarna anpassades till vattenbehållarna.

Det här systemet för vattenuppsamling hade tillsammans en lagringskapacitet på 2173 ton enligt John Armstrongs (1756:75) observationer. Samme Armstrong, var inte att förglömma militäringenjör, beräknade att det kunde räcka under ett år för en garnison på ett tusen fem hundra män.

Den samlade defensiva installationen, bestående av tre områden har större likhet med fästningarna/tillflyktsorterna i Alpujarra och på den sydöstra halvön och däremot inte med östra Spanien, på grund av sitt utseende med ett område med talrika torn. Dessutom är enligt Moll (1990:31) vattenbehållarna liknande dem vi kan se i fästningen Vélez Rubio eller Cerro Marchena (Almería).

Om man rättar sig efter Bernat Molls åsikt (1990:33) vore de äldsta nu synliga byggnationerna de runda tornen. Dessa är å andra sidan exceptionella inom den militära muslimska arkitekturen eftersom det finns två unika exempel under 800-talet, Alfajeria i Saragossa och Alcazaba Qadima i Granada. Icke desto mindre tror Moll att Santa Águedas runda torn kan dateras mellan 900-talet och 1000-talet, det vill säga under kalifatets tid. Det verkar som om det centrala området och området Castellet uppfördes samtidigt eftersom byggnadselementen uppvisar likhet. På detta sätt, och detta är ett viktig faktum, kompletterar båda områdena varandra när det gäller försvaret. Under en senare fas byggdes det tredje området, det som kallas Vapenhuset.

Under den almoraviska perioden under 1100-talet gjordes möjligen en grundlig renovering av fästningen. Å andra sidan, den södra delen av området Vapenhuset kunde hänföras till de sista åren av den baleariska dynastins almoràvit Banu Ganiya eller kanske de första åren av almohades herravälde. Men klart är att renoveringen av tornen med tabiya utfördes av almohade, eftersom de kan dateras till i början av 1200-talet.

EN HITTILLS OKÄND MUSLIMSK BOSÄTTNING

Under den islamiska perioden av Menorcas historia var den enda platsen med stadsstruktur "Madina al Yazira" eller Öns stad, ett centrum för politisk makt och lätt identifierbar med Ciutadella, en bokstavlig översättning, å andra sidan, av fästning (Al Qars). I hamnen i Maó (Marsa Maguna) har vi bara dokumentation angående en fästning som är förlagt till zonen där för närvarande stadshusbyggnaden och nunneorden concepcionistes kloster står, men det verkar inte som om det fanns någon stadsstruktur värdig namnet.

På resten av ön levde befolkningen utspridd i två grundläggande typer av agrara bosättningar, lantgårdar och skjul. Det var bosättningar av klanrelaterad typ med en markerad inriktning mot boskapsskötsel och bondgårdarna bildade små boendecenter (10 Det har funnits olika tolkningar av termerna lantgård (al qariya) och skjul (al rahl). Juan I. Sáez Castán och Mikel de Epalza tror att det är en anakronism att på den arabiska epoken projicera den aktuella betydelsen av termerna lantgård och skjul. Enligt dess författare vore ett skjul en bit betesmark och lantgård en liten by. I vilket fall skulle det visa på att boskapsskötseln var en viktig ekonomisk komponent. Se artikeln av de citerade författarna "En ny

mallorkinsk text av al-Zuhri och boskapsskötsel på Balearerna” och artikeln av M. Barceló, J. Pinyol och A. Poveda ”Var boskapsuppfödare de som bodde i skjul på Mallorca? En övning i historisk simulation”, båda verken återfinns i ”V Jornades d’Estudis Històrics Locals”. Institutet för ”Estudis balearics, Palma 1987).

Den framträdande rollen hos den menorkinska boskapsskötseln är ställd utom tvivel eftersom vi har information om densamma såväl från muslimska geografer som Al Zuhri, som från de kristna källorna av vilka den mest talande är sammansättningen av den skatt menorkinerna förband sig att betala enligt fördraget som slöts i Capdepera år 1231.

Alltså, inom en struktur av huvudsakligen agrara och utspridda bosättningarna bestående av öns lantgårdar och skjul fyllde fästningen Santa Àgueda en funktion som tillflyktsort för befolkningen utspridd över de centrala delarna av ön, en funktion som den troligen fyllde vid mer än ett tillfälle. Men, vi har också mer än tillräckliga indicier för att anse att fästningen Santa Àgueda var en permanent bosättning av ansevärd mått, självklart ställt i ljuset av det islamiska menorkinska sammanhanget.

Den kristna dokumentationen direkt efter erövringen är tillräckligt tydlig på den här punkten. År 1290 gav Pere de Llibià, kunglig förvaltare, Pelegrí de Montagut, riddare, några hus och ett stall gränsande till det kungliga sädesmagasinet, kungens ugn, en gata, och fästningens mur, liksom mark inom Santa Àguedas område, bredvid hamnen Fornells (R. Rosselló, 1980:20). På detta sätt erhöll riddaren Gil Peris de Luna förutom bondgården Benixaybó några hus inne i fästningen gränsande till muren, men han var tvungen att ha sin personliga hemvist i fästningen och hålla en utrustad häst i tjänst. Även Simó Beltran erhöll några hus inom fästningen även om läget inte angavs mer exakt och inte heller den nye innehavarens status angavs.

Vi ser alltså hur dokumentationen under åren följande direkt på erövringen redogör för hus, stall, ugn, sädesmagasin, gator... Ännu idag är fundamenten till stora byggnationer, uppenbarligen med rektangulär grund, synliga och de kan motsvaras av det som beskrivs i den citerade kristna dokumentationen. Å andra sidan kan vi finna fragment av keramik, huvudsakligen islamisk, över hela området yta. Den stora kvantiteten fragment av tegelpannor som man kan finna inom fästningen är också ett otvetydigt tecken på existensen av en bosättning under en lång tidsperiod (B. Moll, 1990:25).

Inom området Castellet är även fundament till hus synliga och också fragment av islamisk keramik och tegelpannor, varför vi kan tro att detta också var ett bebott område. Å andra sidan var troligen Vapenhuset ett område för tillfällig tillflykt och det verkar inte som om där fanns en struktur av permanent bosättning.

Att försöka reda ut husens antal och typologi är nu och tills vidare omöjligt. Men, det faktum att Santa Àgueda är den enda bosättningen på Menorca under den islamiska tidsperioden som inte kontinuerlig därefter har varit bebodd, gör att den har en mycket viktig potential när det gäller en omsorgsfull arkeologisk studie. Vi återvänder till detta ämne i slutet av denna monografi.

FÄSTNINGEN SOM TILLFLYKTSORT OCH ANORDNANDET AV DET MUSLIMSKA MENORCAS FÖRSVAR

Vi har redan sagt att fästningen Santa Àgueda huvudsakligen var en fästning som tillflyktsort för den omkringboende befolkningen, liksom befästningarna i området l’Alpujarra. Men, var det så på grund av att man upplevde en period av osäkerhet? Fungerade fästningen vid något tillfälle såsom en sådan tillflyktsort? Säkerligen, den islamiska perioden av vår historia är mycket lite studerad och även om vi vet lite kan vi bekräfta att denna etapp i historien inte precis var idyllisk på Menorca. Faktum är att risken för en invasion var ständigt överhängande.

Balearerna var kända bland de muslimska geograferna genom uttrycket ”Al Yazâ’ir Al Sarqiya li Al Andalus” eller ”Al Andalus östliga öar” och såsom en förlängning av

halvöns östliga delar. På så vis var dess öde förbundet först med det andalusiska kalifatet Omeies och sedan med dynastin ibn Muyaahid de Dénia.

Det yttre hotet kunde komma från två håll: från å ena sidan interna konvulsioner hos ett splittrat islam och å andra sidan från de växande ambitionerna hos de nya uppstigande kristna maritima makterna.

Allt detta gjorde att öarna generellt sett och särskilt Menorca såg sig nödsakade att ha en försvarsstruktur. Det fanns en fästning som försvarade hamnen i Maó (Marsa Magüna) och den ciudadellanska fästningen, intill öns huvudstad, på den plats där för närvarande stadshuset ligger. Det verkar dock som om det i Ciutadella inte fanns någon mur eftersom samme Alfons III befälde att staden skulle inneslutas av en mur och en sådan uppfördes i början av 1300-talet.

Dokumentationen uppvisar oss om några invasioner som öarna genomled mellan al-Jawlanis ockupation och den katalanska erövringen. Åren 844, 859, 966 och 971 gjorde vikingarna, kända i de arabiska källorna som "al-uruma-niyu", piraträder i Medelhavet. År 1108 genomförde de en av sina sista räder in i det antika Mare Nostrum, under befäl av Sigurd son till Magnus. Vi vet att de anföll Formentera, Eivissa och Menorca och att de därefter fortsatte sin väg till det heliga landet. Några fler detaljer känner vi inte till.

De östliga öarna var tillsammans med resten av al-Andalus förklarade som korstågsteritorium. Åtminstone ser det ut så i en av de kopior som bevarats från korstågspredikan av påven Urbà II i Clermont-Ferrand år 1095. Å andra sidan såg Pisa, Genova och i mindre grad det normandiska Sicilien under 1100-talet öarna som ett viktigt affärsmässigt mål. Och detta inbegrep militär intervention när det blev nödvändigt (M. Barceló, 1981b). Just expeditionen från Pisa mellan 1113 och 1114 var åtminstone i sin planläggning ett korståg. Den ras som nämns i Liber Maiolichinus, krönika över det pisanska korståget (11 Greven av Barcelona, Ramón Berenguer III anslöt sig till den pisanska expeditionen de och mobiliserade tillsammans en armé och en flotta av beaktansvärda mått. Av detta skäl kallas ofta den här expeditionen det pisano-katalanska korståget), gäller befrielsen av de kristna i fångenskap på Mayûrqa. Resultatet blev ockupation och förstörelse av Ciutat de Mallorca, plundring och krigsbyte. Vi vet inte om den här expeditionen berörde Menorca – även Eivissa blev angripet – även om detta får anses ligga inom det troligas gräns.

En annan expedition som faktiskt berörde Menorca var den som organiserades av Genova år 1146. Informationen om denna räd är beständig på grund av krönikören Caffaros beskrivning (12 "Annali Genovesi de Caffaro e de' suoi continuatori"). Expeditionen bestod av 22 galärer och 6 "gorabs" "cum multis machinis lignaminis de castellis", hundra ryttare och ett okänt antal fotsoldater. De landsteg i Fornells hamn (13 I den citerade krönikan av Caffaro dyker otvetydigt portu Fornelio upp. Detta motsäger att detta ortsnamn infördes av de katalanska återbefolkarna efter 1287, av vilka många verkar vara från regionen Girona och kommunerna i Empordà där det här ortsnamnet förekommer, vilket är känt), varifrån de plundrade ön "et capientes Sarracenos et raubam, och förstörde hem under IIII dagar, ad galeas redierunt". Menorkinerna försökte anfälla genovesernas läger men slogs tillbaka. Enligt krönikan förstörde de öns huvudstad och förde med sig det erövrade krigsbytet (14 "Postea vero ad civitatem ipsius insule perrexerunt, et ceperunt, et eam destruxerunt, et peccuniam in galeis posuerunt"). Vi citerar i förbigående en märkvärdig detalj: "Annales" skrivare som berättar om genovesernas anfall på Menorca tecknar en fästning på en klippa omgiven av havet med en bildtext som handlar om Minorica (M. Barceló, 1981a). Var det Ciutadellas fästning som genoveserna plundrade? Eller var det en beskrivning av fästningen Santa Àgueda såsom den ännu framträder på vapenskölden i dagens stadshus i Ferreries?

Vi återfinner ännu nya försök att slå på Balearerna, av vilka ett utfördes av Guillem de Sicilia som år 1181 samlade en stor flotta "per pigliare la Maiorca", ett företag som inte genomfördes i praktiken. Slutligen måste man nämna striderna som följde på almohades invasion omkring åren 1200-1202, när de övertog de östra öarna från sina

blodsfienter, Banu Ganiya (15 När Menorca var ockuperat av almohades lyckades Abd Allah ibn Ganiya återerövra Menorca (1199-1200) där han stötte på ett förbittrat motstånd. Slutligen dök en eskader upp, som hade lättat ankar i Ceuta, ledd av "sayyid" Abu al Ula, utanför Menorca på hösten 1202. Huvudstaden (Ciudadella) angreps och fick sin sista almoràvit-guvernör Ibn Nayyah. Vi känner till detaljerna kring denna expedition på grund av "Kitab al-Bayan", av Ibn Idari) av dynastin almoràvit.

Som man kan observera var livet på Menorca långt ifrån idylliskt. Under de här århundradena följde invasioner och attacker på öns islamiska huvudstad på varandra. Byggandet av en stor fästning i Menorcas inland dit civilbefolkningen tog sin tillflykt vid sjörövarattacker var helt och hållet berättigat. Fortet Montjuich eller Sent Agayz tjänade även som tillflyktsort vid ett annat tillfälle, januari månad år 1287. Det skulle bli det sista tillfället.

DEN KRISTNA ERÖVRINGEN

FÖRDRAGET I CAPDEPERA

Den 31 december 1229 trädde den unge kungen Jaume I in i Ciutat de Mallorca fallen efter en blodig belägring. Fortfarande fanns dock motståndsfickor i bergskedjan Tramuntana och i trakten av Artà, varför erövrarens närvaro behövdes på Mallorca år 1231. På Menorca åsåg muslimerna med oro händelsernas utveckling på grannön, ty risken för en invasion av en kristen armé var mer än beaktansvärd. Kung Jaume hade intresse av att skaffa sig herraväldet över vår ö, för att försäkra sig om att den inte skulle utnyttjas av hans fiender såsom brohuvud för att försöka återerövra Mallorca.

Men Menorca anfölls inte, utan kungen av Aragonien tillförsäkrade sig nominellt herraväldet över ön genom fördraget om vasallskap känt inom den menorkinska historieskrivningen som "fördraget i Capdepera" (16 Jaume IIs krönika känd genom "Llibre dels Feyts" beskriver utförligt och något poetiskt denna episod i kapitlen 117 till 123. Av texten till fördragen som slöts i Capdepera finns en kopia gjord år 1281 i Bibliotheque Nationale de Paris bevarad (se bearbetningen av M. Barceló, 1981a). Till skillnad från Menorca blev Eivissa erövrat år 1235). I kraft av detta fördrag behöll de menorkinska muslimerna sin självständighet, sina institutioner, sin religion, sina seder och sitt språk. Kungen placerade dem dessutom under sitt beskydd. I utbyte erkände menorkinerna honom som sin naturlige herre och hyllade honom, lovade honom sin trohet och avlade eder. Acceptorandet av kung Jaume bekräftades genom överlämnandet av öns viktigaste fästning "castrum de Minoricis" eller Menorcas fästning. Innehavsövertagandet symboliserades genom en ceremoni som handlade om att fem män skulle föra kung Jaumes fladdrande baner ("signum vel vexillum") upp till fästningens högsta punkt samtidigt som kungens namn och herraväldet utropades. Efteråt skulle kontrollen över fästningen återlämnas till den inhemska befälhavare som utsetts av sin egen gemenskap, och som skulle bekräftas av kungen och av hans representanter. Menorkinerna blev därefter tvungna att betala en årlig tribut till kung Jaume, bestående huvudsakligen av boskap. Man måste notera att ceremonin "donar postat" av fästningen gjordes i överensstämmelse med de feodala katalanska traditionerna, såsom de är nedtecknade i seder och bruk i Barcelona samt i minneshögtider av Pere Albert (17 Angående detta se J. Rovira (1933:142)).

Vilken var då denna "Menorcas fästning"? Miquel Barceló kopplar ihop det med Ciudadella, liksom också "portu Minoricarum" där tributen varje år i mars månad levererades, medan Ferran Soldevila (1983:253) felaktigt anser att texten "inte kan referera till annat än till berget Toro, det enda berg med en viss höjd som finns på ön". Jaume Sastre (1984:333) å sin sida tror att det handlar om Maó. Men i kung Jaumes Krönika i kapitel 121 får vi en ganska klagande ledtråd: "E dixeren los nostres missatges, que encara haurien plus a fer, que ens dessen postat de Ciudadella, e d'aquell puig en què és lo major castell de l'illa, e si altres forces hi havia que ens en dessen postat de totes" (gammalkatalanska, osäker

översättning: *Och de släppte våra budbärare, som hade mer att uträtta, som de skulle lämna i Ciutadella och från det berg där öns främsta fästning ligger, och om det finns andra styrkor där som får oss att lämna allt.*). Detta berg på vilket "lo major castell de l'illa" reser sig tror vi oss ha identifierat som berget Santa Àgueda. Och denna fästning vore det "castrum de Minoricis" som källorna talar om (18 Jaume Sastre (1984) tror att hamnen där tributen lastades ombord var Maós och att "portus Minoricarums" almudaina, Maós fästning, uppförd på området för den nuvarande Plaça de la Conquesta, om man utgår från hamnen, såg ut att resa sig på ett berg. Så, den största fästningen på ön, där man hyllade Jaume I, borde vara Maós almudaina).

I versionen av "Llibre dels Feits" av kung Jaume I som broder Pere Marsili skrev, på order av Jaume II av Aragonien, återger han en beskrivning av vår ö. Ett fragment av denna beskrivning av Menorca, lagd i Pere Martells mun, är väldigt intressant för oss: "ha munta-nyas de dins no molt altas axí com a Malorcha, en la una de las quals montanyas ha un casteyl molt bell e molt for lo qual los sarrahins appeylan "Sancta Agata", lo qual no es assegut en lo costat de la yla més quais al mitx" (gammalkatalanska, osäker översättning: *det finns berg i inlandet som inte är särskilt höga liksom på Mallorca och på ett av dessa berg finns en mycket vacker och mycket stark fästning som saracenerna kallar "Sancta Agata" vilken inte är belägen vid öns kust utan mer i mitten*) (19 Enligt "Llibre dels Feits" bjöds Jaume I in i slutet av 1228 till Tarragona och Pere Martells bankett där han för första gången hörde talas om Balearerna. Av denna konversation kom förmodligen föresatsen att inleda en erövring av öarna. Trots att "Llibre dels Feits" är mycket mer ordkarg än versionen av Marsili, denna får inte underskattas för den nedtecknades i början av 1300-talet). Enligt denna berättelse framstår det som klart att fästningen "som saracenerna kallar Sancta Agata" var den viktigaste befästningen på Menorca. Zurita (1562), rättande sig efter Marsilis krönika, talar även han om en "vacker fästning", ett uttryck som har lett någon författare som densamme Joan Ramis (1818:72) att tro att "om han sa det för att det samtidigt var de moriska Shejkernas palats på ön". Uppenbarligen kan denna del inte bekräftas, åtminstone inte för tillfället.

När fördraget var undertecknat fortsatte menorkinerna sina liv utan alltför mycket problem under vasallskapet och erövrarens nominella överhöghet, men med den integristiske kaptanen Abu Utman Sa'id ibn Hakam som styrande i praktiken. Denne var dock också försvarare av skrivkonsten och konsten, omgivande sig med ett anmärkningsvärt litterärt hov. Dessutom verkar det som om hans långa styre utgjorde en period av stort materiellt välstånd för ön. När Abu Utman dog år 1281 efterträddes han av sin son Abu Omar Hakam ibn Sa'id, den siste muslimske styresmannen på Menorca (20 Angående den sista tiden av muslimskt styre på Menorca se Emilio Moninas artikel (1982)).

ALFONS EL FRANCS FÖRETAG OCH SENT AGAYZ-FÖRDRAGET

Vi kan idag bekräfta att den kristna erövringen av Menorca genomförd av Alfons III hade en kausal grund (21 Angående de direkta orsakerna till Alfons el Francs erövring se F. Sastre, 1990:143 och ff). Faktum är att det "casus belli" som framförts av de katalanska krönikörerna – det vill säga kaptanens påstådda svek mot Pere III – förefaller oss vara det som har sämst samband. Hur det nu var så är sanningen att kungen av Aragonien i slutet av 1286 organiserade en expedition med syftet att erövra den sista muslimska skansen på Balearerna. Och man måste säga att brådskan var stor: han mobiliserade en armé och en flotta totalt oproportionerlig i relation till målet som fanns att vinna och han valde, med den risk som ett sådant beslut medförde, den sämsta tiden på året för att inleda ett krigsföretag över land och hav: januari månad.

Berättelsen om krigsföretaget är tillräckligt känd genom olika krönikor, särskilt genom den skriven av Ramon Muntaner och "Crònica Menorquina" insamlad av Pere Miquel Carbonell bland materialet i "Cròniques d'Espanya". Men den är också omnämnd av muslimska författare som exempelvis Ibn Khaldun. Såväl kristna som muslimer är överens

om att menorkinerna bjöd motstånd (22 Den här uppfattningen har ifrågasatts av några författare vilka tror att när väl den invaderande armén hade landstigit begränsade sig kampanjen till en militär promenad. Denna uppfattning har F. Hernández Sanz (1908)) även om man måste nyansera vissa uttalanden angående antalet döda och ”floderna av blod”, uttryck som de medeltida krönikörerna var väldigt förtjusta i och som någon modern författare har tagit på alltför mycket allvar (23 Se de surrealistiska beräkningarna av E. Lafuente (1989:325). För att inse att ”floder av blod” inte är mer än ett retoriskt uttryck av de medeltida krönikörerna behöver man inte göra så många matematiska demonstrationer). Även om de samtida källorna och den samma muntliga traditionen på öarna placerar den kristna arméns landstigning och den avgörande striden mot muslimerna till Sant Antoni-dagen så skrevs kapitulationsfördraget under den 21 januari, fyra dagar senare. Det handlar om Sent Agayz-fördraget.

Och, när vi nu kommit till denna punkt måste vi återvända till kontroverserna om ortsnamnen. Enligt den redan nämnda teorin framförd av Jaume Sastre (1984) ägde kapitulationerna rum på Maós fästning (24 Redan Guillem Rosselló (1968) förde fram denna hypotes). Av de redan framlagda skälen för att identifiera l’almudaina de Maó med den plats där tributen skulle betalas enligt det som föreskrivs i Capdepera-fördraget tillfogar Sastre Moll följande:

a) När väl den menorkinske kaptenen hade besegrats efter striden vid Pla des Vergers i omgivningarna av Maó flydde han och tog sin tillflykt till den maoska fästningen (25 Faktum är att Muntaner inte nämner fästningens namn i sin krönika som på följande sätt beskriver denna episod: ”... si el moixerif fugí, e més-se e’l castell entró ab vint de sos parents: los altres moriren tots. E lo senyor rei féu llevar lo camp a les sues gents, e puis anà assetjar lo castell on lo moixerif s’era més.” (gammalkatalanska, osäker översättning: *om kaptenen flydde och mer är att i fästningen inträdde han med tjugo av sin familj: de andra dog alla. Och vår herre kungen förde sina män till slagfältet och sedan drog han åstad för att belägra fästningen där kaptenen uppehöll sig.*) (cap CLXXII).

b) Om kaptenen hade stängt in sig i fästningen Santa Àgueda, i de inre delarna av ön, hade han haft svårt att se resten av Alfons III eskader segla in i hamnen (26 ”... è entretant l’estol del senyor fo vengut e com lo moixerif veé lo gran poder del senyor rei, ell li tramès son missatge, e pregà-lo que fos de gràcia e de mercè sua que ell, ab vint de sos parents qui ab ell eren, ab llurs mullers e llurs infants, que els ne lleixàs anar a Barbaria...” (gammalkatalanska, osäker översättning: *och när konungens eskader seglade in och eftersom kaptenen såg den kungens stora makt skickade han sitt budskap och bad om nåd för sig tillsammans med tjugo av sina släktingar som var tillsammans med honom och med deras fruar och deras barn, för att han skulle låta dem ta sig till Barbariet*) Ramon Muntaner, Krönika, kapitel CLXXII).

c) Förvirringen härstammar från de fonetiska likheterna mellan ortsnamnen Sent Agayz och Santa Àgueda.

d) Majoriteten av historikerna har rättat sig efter Carbonells berättelse som han skrev i slutet av 1400-talet när fästningen Santa Àgueda faktiskt var den största befästningen på Menorca.

Så långt Jaume Sastres argumentation. Florenci Sastre (1990:150 och ff), har på sista tiden uttryckt sig till förmån för den traditionella tesen vilken önskar demonstrera trovärdigheten hos Crònica Menorquina sammanställd av Pere Miquel Carbonell och som baserar sig på menorkinernas muntliga tradition. Sastre Portella har följande invändningar mot Jaume Sastres argument:

a) De muslimska källorna benämner alltid Maó med ortsnamnet Maguna, aldrig med Sent Agayz.

b) Många av uttrycken som används i Ramon Muntaners krönika, liksom i Ibn Khalduns berättelse gör att man kan sluta sig till att den menorkinska kaptenen drog sig tillbaka till de inre delarna av ön. Dessutom, och i överensstämmelse med Muntaner, var kung Alfons tvungen att ”llevar lo camp a les sues gents, e puis anà assetjar lo castell on lo moixerif s’era més” (gammalkatalanska, osäker översättning: *bröt lägret med sitt folk och sedan gick åstad för att belägra fästningen där kaptenen uppehöll sig.* Så om kung Alfons

bröt det kristna lägret för att belägra fästningen, var det då logiskt att göra denna operation för att belägra en fästning som låg mycket nära slagfältet?

c) Angående datumen påminner Florenci Sastre om att den avgörande striden ägde rum den 17 januari medan kapitulationen undertecknades den 21. Den här tidsrymden överensstämmer med de påståenden som återfinns i Crònica Menorquina i vilken man säger oss att den kristna armén vilade under två dagar och använde två för att tillryggalägga sträckan mellan Maó och Santa Àgueda. Om kapitulationen hade undertecknats i Maó hade Alfons III med svårighet kunnat anlända till Ciutadella dagen efter (självklart med hänsyn tagen till dåtidens transportmedel).

d) Nämnandet av ”eskader/gäng” som Jaime Sastre likställer med ”flottan”, kan även användas för att benämna armén liksom det samlade antalet stridsmän. Det samma följer när det gäller ordet ”makt”. Så den menorkinska kaptenen kunde mycket väl se kungens ”makt” och hur ”eskadern/gänget” närmade sig Santa Àgueda. Uppenbart är att det inte vore sant om dess betydelse endast var den flotta som seglade in i Maós hamn.

e) Vi kan också tillägga att när Carbonell sammanställer Crònica Menorquina hade det redan gått mer än ett sekel sedan fästningen Santa Àgueda övergavs delvis raserad utan någon militär användning. I motsats var den utan tvivel Menorcas förnämsta befästning under tiden för Alfons el Francs erövring.

Samtidigt som vi respekterar andra författares uppfattningar är vi av åsikten att man helt och fullt kan likställa fästningen Santa Àgueda med det muslimska Sent Agayz och vi är helt och hållet överens, i det här avseendet, med Carbonells version.

I den Aragonesisiska kronans arkiv (27 Reg. 70, fol. 51 och ff. Publicerades av Cosme Parpal (1901:118-120). Se även Jaime Sastres (1987a och 1987b) studier) finns kapitulationsfördraget bevarat som den 21 januari 1287 undertecknades av Abú Umar och som svor **Blasco Jiménez de Ayerbe**, som kungens ställföreträdare, att exakt uppfylla allt. Fördragets villkor var nästan drakoniska även om Ferran Soldevila (1963:328) nyanserar det hela genom att mena att det kanske inte var så allvarligt som man har velat tro med tanke på den tidens seder och bruk. Se här de viktigaste punkterna:

1) ”*Quel arrayz liurarà ades e darà el Senyor Rey damunt lo castel daquela ylla apelat Sent Agayz e li derenclirà la ylla*”. (gammelnkatalanska, osäker översättning: *att kaptenen ska ge till kungen denna fästning på ön som kallas Sent Agayz och han ska överlämna ön*)

2) ”*Item que aquel arrayz darà el Senyor Rey e li farà dar per cascuna cabeza de moro o de mora de qualche edat sia VII doblas e miya, e que de tota ur e argent e perles quels moros ajen pusquen pagar la dita quantitat de dobles. E tot lals quels serrayns ajen en lo castel ne en la ylla que sia tot del Senyor Rey exceptades les vestedures lurs e açò que auran obs a jaer*” (gammelnkatalanska, osäker översättning: *också att denne kapten ska ge kungen för varje moriskt huvud av man och kvinna i alla åldrar 7 och en halv dubloner och de som inte kan betala med mynt även kan betala med silver eller pärlor. Och allt det som invånarna har i slottet på ön tillhör härmed kungen utom deras kläder som de bär för att överleva.*)

3) ”*E aqueles persones que pagar no poran les demunt dites dobles que romanguen a la illa de Menorca, a messió de les que les ajen pagades*”. (gammelnkatalanska, osäker översättning: *och de personer som inte kan betala de ovan nämnda dublonerna och stannar kvar på ön Menorca, blir i tjänst hos dem som har betalat*)

4) ”*E si dins VI meses aqueles dobles pagades no eren depuys que larrayz serà a Cepta o en altre loc de Barberia, que pusca lo Rey a sa voluntat de les dites persones*”. (gammelnkatalanska, osäker översättning: *Och om inte inom 6 månader dessa dubloner är*

betalda, efter att kaptenen befinner sig i Cepta eller någon annanstans i Barbarien, så överlämnas dessa personer till kungens gottfinnande)

5) ”E si nenguna daquelles persones en aquest demig murian, que muris per el Senyor Rey. E si naxia neguna quel Senyor Rey havia VII dobles e miya en aquella”. (gammelkatalanska, osäker översättning: *Och om någon av dessa personer under denna tid dör så dör de för Kungen. Och om någon föds så ska kungen ha 7 och en halv dubloner betalt för barnet*)

6) ”E com aquells qui romandran auran pagades les dobles dins lo dit terme, que daqui avant sen pusquen anar savuls e segurs la on se volran”. (gammelkatalanska, osäker översättning: *Om de som stannar kvar har betalat dublonerna inom villkoren får de från detta datum och därefter rätt att säkra och friska gå dit de vill*)

7) ”Encara que, en la composició de les dobles no sien enteses neguns moros que sien presos, o fora el castyl, mas quel Senyor ne fassa sa voluntad”. (gammelkatalanska, osäker översättning: *Trots att i denna överenskommelse om betalning av dubloner ingår inga morer som befinner sig i fängelse eller utanför slottet, i dessa fall får Kungen göra som han vill*)

8) ”Item que lo arrayz sia franch daquesta paga destes dobles ab sos fils, e ab sa companya e ab sos amics, en quantitat de CC persones. E que larrayz puscha retenir e portar ab si los libres seus e L espases e matalafs e cobertors e a sa companya per portar e jaure”. (gammelkatalanska, osäker översättning: *Och att kaptenen även får betala dessa dubloner för sina söner och för sin gemål och för sina vänner, upp till ett antal av 200 personer. Och att kaptenen kan behålla och ta med sig sina böcker och 50 svärd och madrasser och filter och sin gemål och att han kan bo med sin gemål*)

I första hand måste vi förvarna om att kapitulationsfördraget, som Jaume Sastre (1987a:147) mycket väl noterar, endast rörde de personer som tagit sin tillflykt till fästningen. I detta avseende är den sjunde klausulen tillräckligt tydlig. Man måste säga att några författare med förutfattade meningar (28 Se teorierna hos E. Lafvente (1989:339)) har tolkat fördraget felaktigt och påstått att resten av öns befolkning var fria och utgjorde basen för den menorkinska befolkningen under den första delen av medeltiden. Just den gamla muslimska befolkningens massiva utgång och dess ersättande av ett nytt samhälle som förflyttade sig till Menorca med sin religion, språk, seder, rättslära och sätt att se på livet är något som är tillräckligt demonstrerat. På detta vis fullbordades det som Guillem Rosselló Bordoy har kallat ”en av vår historias största folkmord”.

ERÖVRARENS ARRANGEMANG

När erövrarna hade erhållit Abu Umars kapitulation utsatte de ön för en systematisk plundring. Jaume Sastre (1991:52) har dokumenterat det massiva antalet avseglade fartyg från hamnen i Ciutadella, bemannade med handelsmän, vilka lockats av de erövrade rikedomarna och det låga priset på desamma, som förvärvade de mest olika varor såsom vapen, kläder, slavar, möbler, verktyg, etc. Några föremål donerades direkt av kungen eller hans förvaltare. Vi ser exempelvis hur Ramon Calbet och Bernat de Llibià donerade till Pere de Reig ”tots los pedaços de qualche drap sien que trobarà nec porà trobar en lo castel nostre de sancta agata” (gammelkatalanska, osäker översättning: *alla lappar av vilket klädesplagg som helst som han finner eller kunde finna i vår fästning sancta agata*) (C. Parpal, 1984:5) (29 Enligt detta dokument var Pere de Reig redo att tillverka papper av dessa klädesplagg. Detta faktum motiverar några författare att tro att det före erövringen på fästningen Santa Àgueda fanns en pappersfabrik, en hypotes som förkastas av Parpal).

Men erövrarna bekymrade sig inte bara om plundringen och förvisningen av de menorkinska muslimerna. Man var också tvungen att se till att återbefolka ön och organisera det nya samhället och utrusta det med de nödvändiga institutionerna. **Så kungen utsåg Pere**

de Llibià som sin förvaltare och befullmäktigade honom att börja med uppdelningen av marken och husen på Menorca för den nya befolkningen. Pere Garcés de Nuç blev utnämnd till öns förste guvernör med befogenhet att hantera civila, juridiska och militära frågor. Just angående de militära befogenheterna blev Pere Garcés utsedd till "castellanus castris nostri vocati de Santa Agata insule minorice et quod sitos procurator et locum nostrum tenentum in tota insula supradicta". Det vill säga att uppdraget som guvernör var parat med uppdraget som slottsfogde för Santa Àgueda. Cosme Parpal (1901:89) citerar ett annat dokument i vilket Garcés förekommer såsom "castellano Minorice". Fästningen Santa Àgueda, öns viktigaste militära kraft, var fortfarande år 1287 "Menorcas fästning".

Alfons III grundade även ett flertal religiösa institutioner såsom kyrkan Santa Maria de Ciutadella (idag Menorcas katedral), den i Maó och franciskanernas och clarissernas kloster i Ciutadella, bland andra. Men, han grundade även tre kaplansbefattningar med kunglig sponsring. I en befallning daterad i València stad den 23 januari 1288 meddelade han "dotare de nostris redditibus de Minorice illas tres capellanas quas in insula minorice ducimus", det vill säga han förseende tre kaplansbefattningar med rätt till medel ur den kungliga skatten. En kaplansbefattning var tvungen att finnas i kyrkan Santa Maria de Ciutadella, den andra i Maós fästning och den tredje, "in ecclesia sancte agathe catri majoris insule Minorice" (C. Parpal, 1901:123). Det faktum att man redan så tidigt som 1288 instiftar en kaplansbefattning "in ecclesia" antyder att man iordningsställt någon muslimsk byggnad som kapell snarare än att man uppfört ny byggnad för ändamålet. Å andra sidan, den byggnad som idag finns bevarad är, även om den är antik, sentida den tidsperiod som vi nu diskuterar.

Menorca delades upp i tre administrativa områden: Ciutadella, Maó och Fästningen Santa Àgueda, även om det på ön bara fanns ett distrikt eller en kommun, Universitat de Menorca med sitt säte i Ciutadella. Området Santa Àgueda nämns tydligt i flertalet dokument angående donationer och inrättanden av lantegendomar som beviljats under åren som följde direkt på erövringen. Även om beroendet av Universitat de Menorca var nästan totalt –andra *universitats* (ett administrativt geografiskt område, översättarens anmärkning) dök inte upp förrän en bit in på 1300-talet– är det troligt att denna uppdelning i tre områden hade mer att göra med uppdelningen av den lagliga domsrätten. Så området Santa Àgueda föll under domsaga av en fogde med begränsade rättsliga befogenheter (30 Vi har år 1347 dokumentation av utseendet av Bernat Torró som fogde vid fästningen Santa Àgueda. Säkert är att många företrädde honom på den posten även om vi inte funnit dokumentation om detta). Å andra sidan vet vi att åldermännen vid vissa tillfällen sammankallade några ledande män –"probi homines"– från de andra områdena för att de skulle behandla ärenden som berörde ön som helhet. Dessa ombud hade också kunnat bilda något slags lokalt råd som så småningom skulle komma att hållas vid de andra *universitats* (ett administrativt geografiskt område, översättarens anmärkning). Och det är inte vågat att påstå att under de år som följde direkt på erövringen befann sig fogdens säte liksom sätet för områdets rådsförsamling i fästningen Santa Àgueda, såsom varande den viktigaste orten inom den region som den gav sitt namn till.

FÄSTNINGEN UNDER 1300-TALET

KUNGARIKET MALLORCAS PERIOD

1300-talet inleds med ett byte av herravälde, enligt fördraget vid Angani (1295) återlämnade Jaime II av Aragonien öarna till sin farbror och namne Jaime II av Mallorca som i praktiken tog över först tre år senare. Från detta datum till år 1343 var vår ö underkastad de mallorkinska kungarnas exklusiva dynasti, vars utrikespolitik riktade in sig på att dra så mycket nytta som möjligt av Balearernas geografiska placering –genom att sluta

handelsavtal med de olika regionerna i Medelhavet– som bas för handelsexpansionen. Kungadömet på Mallorca upprätthöll goda relationer med folket från Genova och andra italienare medan de kommersiella kontakterna med västra nordafrika var intensiva. Även om de mallorkinska kungarna försökte upprätthålla en neutralitetspolitik tvingade fördraget om förläning från 1279 dem att bistå de katalansk-aragonesiska kungarna med deras expansion i Medelhavet (31 Aragoniens dynasti och den mallorkinska dynastin förde ofta olika politik, särskilt när det gällde relationerna med Genova, Barcelonas stora rival), samtidigt var öarna ofta hotade av attacker från sjörövare. När allt kommer omkring var införandet av en försvarspolitik för att garantera öarnas säkerhet oundviklig (32 Ett av de viktigaste hoten stod kungen av Marocko för, år 1338. För att bilda enad front mot de fientliga kaparna organiserade kungarna av Mallorca en flotta med krigsskepp)

Under kungadömet Mallorcas period gick arbetet med murarna runt Ciutadella och Maó framåt med god fart samtidigt som fästningen Santa Àgueda hölls i stånd och kavallerier inrättades som kärnan i det mobila försvaret av öarnas territorium. I detta sammanhang var det kungens egna tillgångar som fick bestrida kostnaderna för reparationer och underhåll på fästningen. Mer konkret hittar vi olika betalningar utförda av kungens Företrädare under år 1338 ”per alsunes obres que feu al castell de Santa Agata”(gammalkatalanska, osäker översättning: *för några arbeten som ni utför på fästningen Santa Àgueda*). Året efter avsattes en del för att ”reparar lo casteyl de Santa Agata” (gammalkatalanska, osäker översättning: *reparera fästningen Santa Àgueda*) (F. Sastre, 1987:599)

Vi kan inte säga mycket mer angående fästningen under de första decennierna av 1300-talet. Vi vet att det fanns olika tjänare som garnison eftersom vi hittar några dokumenterade betalningsorder under åren 1325, 1340 och 1341. Under de här sista åren när Jaime III av Mallorca fick klart för sig att en konfrontation med kungen av Aragonien var oundviklig skickar han flera befallningar om att brådska befästa Menorca.

Den 12 april 1342 befallde han att ammunitionstillgången, övervakningen och befästningarna på Menorca skulle förstärkas. Den 7 maj samma år befallde han särskilt att fästningen Santa Àgueda och andra platser på ön skulle befästas genom att placera ut vaktorn och vaktpatruller. Å sin sida anhöll åldermännen om att hundra eller två hundra armborstskyttar brådska skulle skickas för att försvara Menorca mot en attack som man trodde var nära förestående.

Hur som helst började fästningen Santa Àgueda att förlora sin roll som Menorcas främsta befästning. Befästningen av öns viktigaste hamnar och förstärkningen av deras stadskärnor stärkte de huvudsakliga angöringspunkterna från havet medan den bofasta befolkningen var direkt inblandad i försvaret av desamma. Ciutadellas och Maós tillväxt är parallell med Santa Àguedas nedgång även om fästningen hölls igång.

PERE DEN FORMELLE OCH ÖVERGIVANDET AV FÄSTNINGEN

År 1343 blev Pere IV av Aragonien utropad till kung av Mallorca efter att ha störtat sin svåger Jaime III. I och med detta återbördades Balearerna till Aragoniens kronas politiska kuggverk och samtidigt underströks de externa hoten och därför blev behoven av försvar mer akuta.

Pere den Formelles regeringstid blev särskilt orolig på grund av de externa konflikterna. Allt inom ett sammanhang av allmän kris i hela Europa med konflikter i storleksordningen av det hundraåriga kriget, fann sig kung Pere indragen i kriget med Kastilien (de två Peres krig, den Formelle av Aragonien och den Grymme av Kastilien), den långa och blodiga erövringen av Sardinien –samt kriget med Genova som konsekvens– och

återupptagandet av den nordafrikanska kaparkampanjen. De externa hoten var alltså ansevärliga.

Men det är under Pere IV regeringstid som en radikal förändring av uppfattningen av öns försvar kommer till. Vi har nämnt att de muslimska försvarsanordningarna, som grundade sig på den stora befästningen/tillflyktsorten i de inre delarna av ön och punktförsvaret av hamnarna i Ciutadella och Maó med var sin fästning, hade modifierats när kungarna av Mallorca inledde arbetena med de murar som skulle skydda stadskärnorna. Nu fullbordas situationen i och med övergivandet av fästningen Santa Àgueda.

Trots allt skedde inte övergivandet omedelbart. Faktum är att två år efter ockupationen av öarna och att ha tagit emot trohetseder av de menorkinska myndigheterna utsåg Pere IV Berenguer de Gaver, militär (katalanska: donzell, översättarens anmärkning), som slottsherre på Santa Àgueda den 17 november 1345. Året efter ersattes denne av Dalmau de Tutzó. När man fruktar en attack från den avsatte Jaume III som med fransk hjälp försöker återvinna sitt härskardöme (33 Jaume III stiger år 1349 iland på Mallorca med en armé av legosoldater och blir besegrad och dör i slaget vid Lluçmajor mot armén trogen Pere IV av Aragonien. Den för tidigt bortgångne mallorkinske monarken uppnådde inte sitt mål att få till en resning bland öarnas befolkning som dessutom nyss hade genomlidit pestens härjningar år 1348) utfärdar kung Pere oupphörligen befallningar, uppfordrande till försvar och fortifikation av Menorca. I ett brev från den 31 augusti år 1349 ges befallning om att förstärka murarna och förse fästningen Santa Àgueda och fästningen i Maó med livsmedel.

Men, 1357 förklarar *Universitat de Menorca* (ett geografiskt administrativt område, översättarens anmärkning) att den gamla fästningen till stora delar ligger i ruiner och är i behov av stora reparationer. Uppenbart är att den svåra ekonomiska situationen som *Universitat de Menorca* (översättarens kursivering) befann sig i inte tillät dem att förverkliga de stora investeringar som en reparation av fästningen skulle innebära, särskilt om vi har i åtanke att Ciutadellas murar inte var färdiga. Kronan kunde inte heller stå för utbetalningen, så stora som de externa konflikterna var. Den 13 oktober året efter, 1358, beordrade kung Pere en inspektion av befästningarna på Menorca, murarna i Ciutadella och Maó samt fästningen Santa Àgueda. Angående detta kan vi läsa ”Item que com per lo senyor Rey sia stat manat al noble mossènyer en Gilabert, lochtinent refformador del Regne de Mallorques que ell degués arbitrar e veura lo castell de Santa Àgueda lo qual és dins la dita illa ho en cars no fos profitós a la dita illa que aquell fos dirruit e enderrocat a arbitra e juy del dit noble lochtinent, que'l dit mossènyer en Pere Onís ab lo dit portant veus e jurats e als cuns prohòmens de la dita, veje e regonega lo dit castell e que ço que trobarà esser pus expedient de les coses demunt dites: ço és, de derrocar o conservar aquell allò'n saguescha” (gammelnkatalanska, osäker översättning: *Eftersom kungen hade befallt den noble prästen Gilabert, kungadömet Mallorcas upprätthållare av reformer, att han skulle bedöma och revidera fästningen Santa Àgueda som befinner sig på nämnda ö och om det inte vore lönande för nämnda ö, att densamma skulle förstöras efter ståthållarens eget gottfinnande, och att nämnde präst Pere Onís skulle framföra sin uppfattning inför åldermän och några gode män från nämnda ö, revidera och erkänn nämnda fästning och utifrån deras uppfattning ska en slutledning upprättas utifrån det som ovan nämnts: det vill säga riva ner eller bevara fästningen*). Det vill säga kungen vill försäkra sig om vilket skick fästningen verkligen befinner sig i och utser Gilabert de Corbera, sin ställföreträdare i kungadömet Mallorca, att ta det slutgiltiga beslutet i frågan. För det fall fästningen ska bevaras måste man dock beräkna kostnaden för reparationsarbetena och exakt vilken garnison som behövs för dess försvar.

Kommissionens redogörelse var nog inte särskilt gynnsam. Faktum är att den åttonde december 1363 befallde kungen Menorcas guvernör Gil de Loçano att överlämna fästningen Santa Àgueda – vilket befann sig under beskydd av hans far, även han med namnet Gil – till den kunglige förvaltaren och samtidigt överlämna vapen och annan egendom från fästningen. Så slutade för ögonblicket det gamla bergets krigiska historia. December 1363

befallde kungen den kunglige förvaltaren på Menorca, Arnau Ballester, att fästningen skulle raseras eftersom det var nödvändigt med mycket folk för att förverkliga försvaret och man hade inte tillgång till det. Förvaltaren var dock tvungen att bevara kyrkan, och ett torn precis intill densamma.

Vi ansätts här av tvivel om fästningen verkligen revs såsom det förefaller utifrån kungens vilja. Utifrån den mängd rester som finns kvar förefaller det troligare att fästningen övergavs efter att man gjort dess huvudsakliga försvarsinrättningar obrukbara (34 Detta föreslår Josep Mascaró Pasarius (1985:34) som också anger som huvudsakligt skäl till raseringen bristen på män för att bemanna det på lämpligt sätt). Det är uppenbart att den totala raseringen av den omfattande arabiska fästningen innebar en utgift som man svårligen kunde tillåta sig, varken för den dåligt skötta kommunala förmögenheten eller för den kungliga. Det som verkligen står klart är att fästningen Santa Àgueda hade förlorat allt intresse när det gällde försvaret av ön. Som Maria Perelló (1986:76) noga uppmärksammar oss på kommer ordena om rivning av Santa Àgueda precis när fientligheterna med Castella blir som mest intensiva och då vi ser en större oro för fortifikationen i dokumenten (åren 1361-63). Denna brist på militärt värde blir uppenbar under 1400-talet när fästningen praktiskt taget har försvunnit ur dokumenten. Det är nu en konfliktfylld period, med sociala revolter och inbördeskrig, revolten mot Joan II mellan 1463 och 1472 (35 Den menorkiska episoden med revolten mot Joan II lämnade Menorca demografiskt och ekonomiskt förbrukat, men krigsoperationerna –som utgjorde ett verkligt ”pendelkrig”– fokuserades på de alternerande belägringarna av Ciutadella och Maó, liksom de marina expeditionerna och kaparkampanjen. Det finns inte en enda hänvisning till fästningen Santa Àgueda) är särskilt häftig på Menorca, men vi vet inte säkert om vår fästning, övergiven och delvis i ruiner, fann sig inblandad i krigshandlingarna. Vi måste vänta till den sista tredjedelen av 1500-talet för att återfinna militärt intresse för Santa Àgueda.

SLOTTSHERRAR OCH TJÄNARE

Vi har redan nämnt att den förste slottsfogden eller slottsherren på Santa Àgueda, omedelbart efter den kristna erövringen var Pere Garcés de Nuç. Under 1300-talet var slottsherren på Santa Àgueda en av de titlar som var mest framstående på ön. Från den här tiden känner vi till namnet på några av fästningens slottsfogdar. År 1325 var Pere Estanyol slottsherren och hade en lön på 16 mynt om dagen (R. Rosselló, 1985:14). Omkring 1343 var Pere Aznar slottsfogde medan före honom Pere Vaquer (G. Llompart, 1984:173) hade varit detsamma. Under Pere IVs tidsperiod hittar vi utnämningen av Berenguer de Gaver, militär (katalanska: donzell, översättarens anmärkning) (17 november 1345), av Dalmau de Totzó (13 februari 1346) och av Gil de Loçano, militär (katalanska: militar, översättarens anmärkning) (31 juli 1349). Denne blev den siste verkliga slottsfogden på Santa Àgueda för han blev tvungen att överlämna fästningen till kungens ställföreträdare år 1363 som vi redan har nämnt. Men som vi kommer att se längre fram blev inte befattningen som slottsfogde avskaffad utan blev kvar under många sekler i en väldigt märklig form.

Förutom slottsfogden eller slottsherren var fästningen Santa Àgueda bemannad med ett visst antal tjänare, varierande över tiden men alltid minskande. Dessa tjänare betalades med medel ur de kungliga intäkterna (36 Det finns dokumenterade betalningar till garnisonen på Santa Àgueda åren 1340 och 1341) och deras lön var en ”sou” (12 mynt) om dagen. Genom ett dokument från år 1345 vet vi att den ordinarie garnisonen på fästningen endast bestod av tio man vilka Gilabert de Corbera, ståthållare av kungariket Mallorca, förstärkte med ytterligare tio tjänare (37 Vi känner till namnet på några män som utgjorde en del av garnisonen på fästningen Santa Àgueda år 1345 på grund av redogörelsen för vittnesmål i den juridiska process som inleddes mot Gil de Loçano. Dessa är Bernat Torner och Berenguer Benejam (G. Llompart, 1984:170)). Under denna period, när man fruktade ett anfall från den avsatte kung Jaume III av Mallorca saknades det män för att försvara ön. År 1346 mottog slottsfogden Dalmau de Totzó befallning om att åter fylla upp antalet tjänare till tio – där fanns endas fyra under en farlig period! – medan ön förstärktes i

och med ankomsten av tio avlönade riddare. Dessutom måste man komma ihåg att digerdöden (den svarta pesten) år 1348 också decimerade antalet användbara män till försvaret.

Men, det handlade inte bara om brist på tillgängliga män. Den finansiella bristen spelade också in: de få männen i garnisonen betalades väldigt sent vilket gjorde att mycket få ville gå i tjänst där uppe på berget. År 1351 tillrättavisade kungen slottsherren Gil de Loçano för att han inte själv bodde på fästningen och endast höll en soldat där. Fästningen förföll på detta sätt. År 1358 krävde samme Gil de Loçano sin och sina tio soldaters betalning. Samma år, när man vidtar de första åtgärderna för rivning, befallde kungen att garnisonen skulle reduceras till tre män eftersom han bedömde den ordinarie besättningen såsom alltför stor. Det är lätt att förstå att en så obetydlig garnison inte kunde uträta särskilt mycket, i nödsituationer, för att försvara det stora befästa området som samtidigt befann sig i förfall på grund av brist på vård och ekonomiska medel.

Det har inte bevarats – eller vi har inte tills nu funnit några – inventarier från fästningen Santa Àgueda under 1300-talet, trots att det säkert förfärdigades någon sådan varje gång det genomfördes ett byte av slottsfogde, på samma sätt som det gick till på Mallorca (38 När det gäller de mallorkinska fästningarna se artikeln av A. Mut (1985). Bland inventarierna från de mallorkinska fästningarna (Alaró, Santueri, Pollença, Bellver) förekommer verktyg, vapen (armborst, sköldar, ovala helkroppssköldar, bröstpansar...), möblemanng och livsmedel. Utrustningen av Santa Àgueda torde inte ha varit särskilt annorlunda.

SANTA ÀGUEDA UPPHÖR ATT VARA HUVUDORT

År 1301 införde kung Jaume II av Mallorca att marknad varje vecka skulle hållas på tre platser på Menorca: i Ciutadella på lördagar, i Maó på måndagar och i Mercadal på torsdagar. På den sistnämnda platsen bestämdes i maktodelningsavtalet (katalanska: *pariatge*, översättarens anmärkning) från samma år, undertecknat mellan kungen och Mallorcas biskop, att ett kapell helgat till Sankt Narcís skulle grundas. Kyrkoherden för församlingen Santa Creu de Lluriac var tvungen att hålla mässa i det nya kapellet varje torsdag och den dag som skyddshelgonet firades (39 I praktiken blev inte församlingen Santa Creu särskilt lyckad, medan däremot kapellet Sant Narcís, från samma århundrade, blev en församling helgad till Sant Martí, ett skyddshelgon som det än idag skryts med). Omkring detta primitiva kapell började en liten befolkningsförtätning att forma sig som skulle komma att utvecklas till byn Mercadal, ett faktum som är av ansevärd vikt för vår fästnings historia. Läsaren drar sig till minnes hur det under den muslimska perioden, liksom under åren som följde direkt på den kristna erövringen, fanns en permanent befolkningsförtätning inom fästningen. Även om vi har dokumentation av husdonationer till återbefolkarna med villkor att de personligen skulle vara bofasta på fästningen, verkar det som om befolkandet av Santa Àgueda mycket snabbt övergavs. Ändå fortsatte det vidsträckta territoriet att kallas för området Santa Àgueda och senare området Pobra des Mercadal och Castell de Santa Àgueda, mycket snart var administrationen koncentrerad – fram till långt in på 1800-talet – till Mercadal. Trots att det tidigare nämnda maktodelningsavtalet (katalanska: *pariatge*, översättarens anmärkning) från 1301 även grundade församlingen Sant Bartomeu i staden Ferreries, på denna plats, utvecklades inte någon befolkningsförtätning där till långt in på 1600-talet, och därför borde det inte där under 1300-talet ha funnits mer än församlingen, kyrkoherdens hus och några hantverkarens hus. Å andra sidan bodde befolkningen utspridd på det vidsträckta områdets egendomar, och livnärde sig på jordbruk och boskapsskötsel eftersom hantverksaktiviteterna var i stort sett obefintliga. Så, även om *Universitat* (författarens kursivering) alltid bevarade sin tudelning – Mercadal och fästningen Santa Àgueda samt, från och med 1600-talet, Mercadal och Ferreries – fanns områdets administration och sätet för *Univeristat* (översättarens kursivering) i Mercadal (40 De första stadgar som dokumenterats från fästningen Santa Àguedas *Universitat* (översättarens kursivering) beviljades av kung Martí den humane och dateras den 10 juli år 1403. Trots detta är det möjligt att *Universitat d'Es Mercadals* redan existerade).